

Ταυτότητες φύλου και σχολείο: νέες προσεγγίσεις για τον παράγοντα 'φύλο' στο σχολικό πλαίσιο και ερευνητικά ευρήματα από την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα

B. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή

Εισαγωγή

Η παιδαγωγική φεμινιστική έρευνα των τελευταίων δεκαετιών έχει διαμορφώσει διεθνώς ένα σώμα μελετών και δημοσιεύσεων που εμπλούτισε την κατανόησή μας για το ρόλο της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή των παραδοσιακών κοινωνικών σχέσεων των φύλων και έδωσε ενδιαφέροντα στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο το σχολείο επηρέασε και επηρεάζει τις ζωές των νεαρών κοριτσιών και των γυναικών. Στα πρώτα βήματά της και ως τα ως τα τέλη περίπου της δεκαετίας του '80 η έρευνα αυτή επικέντρωνε στις μαθήτριες και στα προβλήματά τους, καταγγέλλοντας τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες ο θεσμός της εκπαίδευσης καθοδηγούσε τις νέες κοπέλες σε τυπικά γυναικεία επαγγέλματα και επιλογές ζωής που είχαν ως επίκεντρο τον κυρίαρχο ρόλο των γυναικών ως μητέρων και συζύγων (βλ. για παράδειγμα Deem 1978, 1980). Το κυρίαρχο θέμα της φεμινιστικής έρευνας για το φύλο στην εκπαίδευση ήταν η μειωμένες επιδόσεις και η αδιάφορη παρουσία των κοριτσιών στο σχολείο, καθώς και οι αιτίες που ευθύνονταν για την κατάσταση αυτή (Arnot 1980, Arnot & Weiner 1987, Weiner & Arnot 1987). Στο πλαίσιο αυτών των ερευνών, οι μαθήτριες περιγράφονταν ως «οι μεγάλοι χαμένοι» της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Spender & Sarah 1980).

Από τα μισά προς το τέλος της δεκαετίας του 80, όμως, κάποιες φεμινίστριες ερευνήτριες άρχισαν να αμφισβητούν αυτή την εικόνα της παθητικής μαθήτριας στην τάξη, θεωρώντας ότι παραποιεί την πραγματικότητα. Οι ίδιες (Anyon, 1983, Riddell 1989, Lees 1993) επιχειρήσαν να δείξουν, με τις έρευνές τους, ότι υπάρχουν κορίτσια που αντιστέκονται στις παραδοσιακές δομές των σχολικών τάξεων, χρησιμοποιώντας κάποιες ιδιαίτερες κατασκευές της θηλυκότητας για να το πετύχουν το σκοπό τους. Οι διαπιστώσεις αυτές, λαμβάνοντας υπόψη και την όλο και αυξανόμενη ακαδημαϊκή επιτυχία των κοριτσιών στο σχολείο κατά τα τελευταία χρόνια, οδήγησαν σε συμπεράσματα σύμφωνα με τα οποία η διαμόρφωση της θηλυκότητας δεν είναι απαραίτητα συμπαγής και περιλαμβάνει πολλές αντιφάσεις.

Την ίδια εποχή αμφισβητείται πλέον ανοικτά παραδοσιακή φεμινιστική ερμηνεία του κοινωνικού καταμερισμού των φύλων, σύμφωνα με την οποία η πατριαρχία και η ανδρική κυριαρχία αποτελούν τους κυριότερους λόγους της γυναικείας καταπίεσης (Walby 1986). Όλο και περισσότερο επικρατεί η άποψη πλέον ότι οι σχέσεις των φύλων είναι εξαιρετικά σύνθετες για να θεωρείται ότι εξαρτώνται από έναν μόνο παράγοντα· αντίθετα, ότι πρόκειται για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο με ιστορικές και κοινωνικές προεκτάσεις, το οποίο βιώνεται με

διαφορετικό τρόπο από διαφορετικές ομάδες ανδρών και γυναικών και το οποίο θα έπρεπε να μελετηθεί ως τέτοιο (Walby, 1986, Wolpe, 1988, Griffin, 1993, Connell, 1991 & 1995, Hearn, 1992, Mac an Ghail, 1996).

Αυτού του είδους τα ευρήματα, σε συνδυασμό με την επίδραση του μετα-δομισμού και του μετα-μοντερνισμού στις κοινωνικές επιστήμες, είχαν ως αποτέλεσμα την εκδήλωση ενός νέου ενδιαφέροντος για τις ταυτότητες φύλου (Francis 2000). Έτσι, η έρευνα για το φύλο στην εκπαίδευση μετακινείται στις αρχές της δεκαετίας του 90 από τα αρχικά της ενδιαφέροντα για την κοινωνικοποίηση στο ρόλο του φύλου και την αναπαραγωγή των ανισοτήτων φύλου στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, προς τη σύνδεσή της με την κοινωνική και πολιτισμική θεωρία και τις αναλύσεις της για την κατασκευή των ταυτοτήτων φύλου στο σχολείο (Dillabough 2001). Πρόκειται για μια θεματική που έρχεται να συμπληρώσει την ήδη υπάρχουσα φεμινιστική έρευνα για την ανάπτυξη, την εκπαίδευση, την κοινωνικοποίηση, την κοινωνική θέση και το ρόλο των κοριτσιών και γυναικών γενικότερα. Οι ταυτότητες φύλου προσεγγίζονται ως κοινωνικές κατασκευές που διαμορφώνονται συλλογικά μέσα από τους κυρίαρχους λόγους της εκπαίδευσης, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίνεται τόσο στις στρατηγικές και τις μεθόδους με τις οποίες τα νεαρά άτομα επιχειρούν να λειτουργήσουν στο πλαίσιο του φύλου τους, όσο και στις αλλαγές, αντιφάσεις και αντιστάσεις που συνδέονται με τις πρακτικές αυτές (Francis & Skelton 2001, Francis 2000).

Στο πλαίσιο αυτής της νέας προσέγγισης βρήκε πρόσφορο έδαφος η έρευνα για τις ταυτότητες φύλου, η οποία εμπλουτίζεται πλέον με τη μελέτη και των ανδρικών ταυτοτήτων, που ήρθε να προστεθεί στην ήδη υπάρχουσα έρευνα για τη θηλυκότητα, καθώς έχει γίνει σαφές ότι υπάρχουν παράλληλοι, αν και όχι κοινοί νόμοι που διέπουν τη διαμόρφωση των ανδρικών και γυναικείων ταυτοτήτων. Ειδικότερα, η διερεύνηση της ανάπτυξης και του περιεχομένου του ανδρισμού αντιμετωπίζεται από την έρευνα ως θέμα κεντρικής σημασίας, τόσο για την κατανόηση των σχέσεων των φύλων, όσο και για την προώθηση της κοινωνικής ισότητας (Skelton 1996, Ramazanoglou 1992, Kenway 1996). Τέλος, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην εφηβική ηλικία, καθώς, από ό,τι φαίνεται, η σχετική έρευνα μπορεί να δώσει απαντήσεις σε μια σειρά από προβληματισμούς που ξεκινούν από τις σχολικές επιδόσεις και φθάνουν στις επιλογές ζωής, ως στοιχείων που εξαρτώνται άμεσα από τις ταυτότητες φύλου (Deliyanni & Sakka 1999)

Στην εισήγηση αυτή παρουσιάζονται με συνοπτικό τρόπο αποτελέσματα ερευνών που εκπονήθηκαν τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα με θέμα τις ταυτότητες φύλου στην εφηβεία και τον τρόπο που αυτές διαμορφώνουν αντίστοιχες κουλτούρες ανδρισμού και θηλυκότητας στον εκπαιδευτικό χώρο.

Ταυτότητες φύλου και το σχολικό πλαίσιο: η έρευνα στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα

Στόχος της παρουσίασης είναι να δείξει τόσο το περιεχόμενο, όσο και τον τρόπο διαμόρφωσης των ταυτοτήτων φύλου στην Ελλάδα σήμερα, μέσα από την συζήτηση των σχετικών ερευνητικών δεδομένων. Παρουσιάζονται ευρήματα πρόσφατων ερευνών (βλ. πίνακα 1), χωρίς, βέβαια, να εξαντλούνται όλες οι έρευνες για το φύλο στην εκπαίδευση που εκπονούνται σήμερα στην Ελλάδα. Επιχειρείται, απλώς, μια καταγραφή ενδεικτικών ερευνητικών παραδειγμάτων και αποτελεσμάτων που επιτρέπει την έναρξη της σχετικής συζήτησης.

Πίνακας 1 : Έρευνες με θέμα τη Διαμόρφωση των Ταυτοτήτων Φύλου στην Εφηβεία

Συγγραφέας/είς	Χρονολογία	Τίτλος	Είδος έρευνας	Δείγμα
Δεληγιάννη-Κουϊμπτζή, Β. και Σακκά Δ.	1998	‘Αριάδνη: Διευρύνοντας τις ανδρικές ταυτότητες στην εφηβεία’	Εμπειρική έρευνα	Μαθητές/τριες Γ΄ Γυμνασίου, Α΄ και Β΄ Λυκείου τεσσάρων σχολείων της Θεσ/νίκης και 17 εκπαιδευτικοί
Δεληγιάννη-Κουϊμπτζή, Β, Σακκά, Δ. και Κουρέτα, Χ.	1999	«Ο άνδρας το ‘χει μέσα του»: Μελετώντας τις απόψεις εφήβων για τη βία και την επιθετικότητα	Εμπειρική έρευνα	195 έφηβοι Α΄ και Β΄ Λυκείου τριών σχολείων της Θεσ/νίκης
Δεληγιάννη, Β., Σακκά, Δ., Ψάλτη, Α., Φρόση, Λ., Αρκουμάνη, Σ., Στογιαννίδου, Α., Συγκολλίτου, Ε.	2000	Ταυτότητες φύλου και επιλογές ζωής	Εμπειρική έρευνα	1110 μαθητές/τριες Γυμνασίων και Λυκείων όλης της Ελλάδος
Δεληγιάννη-Κουϊμπτζή, Β. και Ρεντζή, Σ.	2001	‘Ο Θεός έπλασε τον άνδρα και τη γυναίκα...’: απόψεις και στάσεις εφήβων για την ομοφυλοφιλία και την ομοφυλοφοβία	Εμπειρική έρευνα	25 μαθητές/τριες Α΄ και Β΄ Λυκείου τεσσάρων σχολείων της Θεσ/νίκης
Ηρακλείδου, Μ. & Δεληγιάννη-Κουϊμπτζή, Β.	2001	Αναπαραστάσεις εφήβων για τα δύο φύλα ως συντρόφους στο πλαίσιο των εφηβικών εταιροφυλοφιλικών σχέσεων	Εμπειρική έρευνα	20 αγόρια και κορίτσια Β΄ και Γ΄ Λυκείου από δύο σχολεία της Θεσσαλονίκης

Το ερευνητικό πρόγραμμα ‘Αριάδνη’ με τίτλο ‘Ανδρικές Ταυτότητες στην εφηβεία’ που χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε οκτώ χώρες-μέλη στόχευε στη μελέτη και διεύρυνση των ανδρικών ταυτοτήτων στην εφηβεία (Δεληγιάννη και Σακκά, 1998). Στην έρευνα πήραν μέρος μαθητές και μαθήτριες τεσσάρων Γυμνασίων και Λυκείων από διαφορετικές περιοχές της Θεσσαλονίκης που αντιπροσωπεύουν διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια δόμησης ταυτοτήτων φύλου: ένα σχολείο του κέντρου της πόλης, το Πειραματικό Γυμνάσιο/Λύκειο του Πανεπιστημίου, ένα Ιδιωτικό σχολείο, το Γυμνάσιο/ Λύκειο Καλαμαρί, ένα σχολείο εργατικών συνοικιών, το Λύκειο Μετεώρων και ένα σχολείο αγροτικής περιοχής, το Γυμνάσιο/Λύκειο Καλής. Χρησιμοποιήθηκε μια ποικιλία μεθόδων συλλογής των δεδομένων, όπως ερωτηματολόγια με ανοιχτές και κλειστές ερωτήσεις, θέματα εκθέσεων, γραπτές

δραστηριότητες, ημιδομημένοι κατάλογοι ερωτήσεων για συζητήσεις σε ομάδες εστίασης κλπ. Οι άξονες έρευνας και δράσης και δράσης παρουσιάζονται στον πίνακα 3.2.

Πίνακας 2. Θεματικοί άξονες του Ερευνητικού Προγράμματος 'Αριάδνη' (Δεληγιάννη & Σακκά 1998)

Άξονες διερεύνησης	Θεματικές και αντικείμενα διερεύνησης
<u>Σχολείο, επιδόσεις και επιλογές</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Εκπαιδευτικές προτιμήσεις και επιλογές 2. Επιδόσεις 3. Επαγγελματικό μέλλον/ προοπτικές ζωής 4. Αναπαραστάσεις της επιτυχίας
<u>Οικογενειακή ζωή και φροντίδα</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Γάμος και ρομαντισμός 2. Κοινωνικές αναπαραστάσεις της πατρότητας 3. Ηθικοί κανόνες, συμπεριφορές και φροντίδα
<u>Η ανδρική και η γυναικεία εμπειρία</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Πώς μεγαλώνει ένα αγόρι (έμφαση στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα, πιέσεις που βιώνουν οι έφηβοι) <ul style="list-style-type: none"> • Ναρκωτικά • το μοντέλο του παραδοσιακού άνδρα, ο άνδρας κουβαλητής • η πίεση της επιτυχίας 2. Η χρήση της γλώσσας 3. Επιθετικότητα (φυσική-λεκτική) / το αντίθετο της επιθετικότητας 4. Σεξουαλικότητα : <ul style="list-style-type: none"> • πώς βιώνεται η σεξουαλικότητα • το πρότυπο του αντίθετου φύλου • περιγράφοντας τον μελλοντικό σύντροφο
<u>Οι σχέσεις των φύλων</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Η κουλτούρα της σχολικής τάξης 2. Φιλίες: <ul style="list-style-type: none"> • τι σημαίνει η φιλία για τα αγόρια (και τα κορίτσια); • Φιλίες και κουλτούρες του ελεύθερου χρόνου • φιλίες ανάμεσα σε άτομα διαφορετικού φύλου 3. Γυναίκες και εξουσία: <ul style="list-style-type: none"> • τι σκέφτονται τα αγόρια-έφηβοι <ul style="list-style-type: none"> - για τις γυναίκες; - για τη θέση των γυναικών στην κοινωνία; • ποιες αναπαραστάσεις γυναικών δομούν

Όπως φαίνεται στον πίνακα 3.2 η έρευνα επικεντρώθηκε σε μια ποικιλία θεματικών, με στόχο να διεισδύσει στη μορφή και το περιεχόμενο του ανδρισμού κατά την εφηβική ηλικία. Καθώς, μάλιστα, οι ταυτότητες φύλου δομούνται συμπληρωματικά η μια με την άλλη, ενδιαφέροντα δεδομένα συγκεντρώθηκαν και για τις γυναικείες ταυτότητες. Τα αποτελέσματα είναι παρά πολλά και δεν είναι δυνατή η παρουσίασή τους αναλυτικά. Επομένως θα γίνει αναφορά στα κύρια συμπεράσματα που προέκυψαν:

1. Εντοπίστηκαν και διαφορές αλλά και ομοιότητες ανάμεσα στους εφήβους των τεσσάρων σχολείων ως προς τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν την εμπειρία της ταυτότητας που έχει σχέση με το φύλο. Έτσι, επιβεβαιώθηκε η σύλληψη της πολυδιάστατης δόμησης της ανδρικής ταυτότητας, γεγονός που επιτρέπει να μιλά κανείς για πολλαπλές ανδρικές ταυτότητες, οι οποίες δομούνται στο πλαίσιο του ιδιαίτερου κάθε φορά σχολικού περιβάλλοντος και

ευρύτερου κοινωνικού περιγυρου. Πέρα από τις ηγεμονικές μορφές του ανδρισμού, που είναι παρούσες σε κάθε περίπτωση, χειραφετημένες ανδρικές ταυτότητες εντοπίζονται, δίνοντας νέα διάσταση στην ερμηνεία των κοινωνικών σχέσεων των φύλων.

2. Στο πλαίσιο αυτών των πολλαπλών ανδρικών ταυτοτήτων, η εικόνα του 'νέου άνδρα' αρχίζει να υπεισέρχεται στην παραδοσιακή δόμηση του ανδρισμού, αναδεικνύοντας τη σύνδεση της παραδοσιακής ανδρικής ταυτότητας με νέες αξίες και συμπεριφορές. Αυτό το νέο περιεχόμενο των ανδρικών ταυτοτήτων βιώνεται με αμηχανία εκ μέρους των εφήβων προκαλώντας για το λόγο αυτό αντιφατικές στάσεις και συμπεριφορές. Είναι σαφές ότι και αγόρια και τα κορίτσια βρίσκονται αντιμέτωπα με αντιφάσεις και συγκρούσεις ως προς το ρόλο τους και την κοινωνική τους αποστολή, αν και οι συγκρούσεις και οι αντιφάσεις είναι διαφορετικές για το κάθε φύλο.

3. Διαπιστώθηκε μια διάσταση ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια γενικά, ως προς το πώς βλέπουν τους ρόλους των φύλων στην ενήλικη ζωή, ιδιαίτερα το θέμα του καταμερισμού της εργασίας και των ευθυνών στην οικογένεια, θέμα στο οποίο η διάσταση μπορεί να μετατραπεί σε σύγκρουση. Είναι φανερό ότι τα κορίτσια προσβλέπουν σε ρόλους που ξεφεύγουν από τους παραδοσιακούς, ενώ τα αγόρια μένουν προσκολλημένα στον παραδοσιακό τρόπο κατανομής της οικιακής εργασίας. Στο πλαίσιο της διάστασης αυτής, οι αξίες που ασπάζονται τα δύο φύλα εξακολουθούν να είναι προσκολλημένες σε παραδοσιακά πρότυπα. Έτσι, η φροντίδα προς τους άλλους, με έμφαση στην φροντίδα του μικρού παιδιού, η ενσυναίσθηση, η αλληλεγγύη, η θετική αξιολόγηση της οικογενειακής ζωής δεν αποτελούν κεντρικό στόχο στη διαπαιδαγώγηση των αγοριών, ενώ αντίθετα διατηρούν την πρώτη θέση στον τρόπο με τον οποίο κοινωνικοποιούνται τα κορίτσια. Προφανώς και τα αγόρια αξιολογούν αρνητικά με τη σειρά τους τις αξίες αυτές

4. Έγινε φανερό οι καλές ακαδημαϊκές επιδόσεις έρχονται σε σύγκρουση με κάποιες μορφές του ανδρισμού. Έτσι, το σχολείο φαίνεται σαν να μην έχει να προσφέρει σημαντικά πράγματα σε ορισμένες κατηγορίες αγοριών τα οποία δεν είναι προσανατολισμένα προς τις σπουδές και τη μόρφωση. Αντίθετα, η σχολική επιτυχία φαίνεται να συνδυάζεται με τη σύγχρονη έκφανση της γυναικείας ταυτότητας.

5. Στα πλαίσια των σχέσεων των φύλων, φάνηκε ότι σε γενικές γραμμές τα αγόρια δεν προβληματίζονται για τη μειονεκτική θέση των γυναικών στην κοινωνία. Επίσης προβληματικές εμφανίζονται οι σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ τους. Διαπιστώθηκε σαφής διάσταση απόψεων ως προς το τι το ένα φύλο περιμένει από το άλλο στα πλαίσια της σεξουαλικότητας. Η αντισύλληψη, η έλλειψη σεβασμού, που συχνά παίρνει την έκφραση της σεξουαλικής παρενόχλησης, η έλλειψη ρομαντισμού φάνηκε ότι αποτελούν στοιχεία της κοινωνικής κατασκευής της ηγεμονικής ανδρικής ταυτότητας και θεωρούνται προβλήματα κεντρικής σημασίας από τα κορίτσια- εφήβους, όταν αυτά συζητούν θέματα σχέσεων των

φύλων. Αντίθετα, το άγχος της απόρριψης, το AIDS, η ομοφυλοφιλία αποτελούν καταπιεστικές εμπειρίες του ανδρισμού και είναι τα προβλήματα που συζητούν τα αγόρια.

Εκτός από τα πολύ ενδιαφέροντα γενικά συμπεράσματα θα γίνει ειδικότερη αναφορά σε κάποια από τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με τις στάσεις και απόψεις των εφήβων για την επιθετικότητα και την ομοφυλοφιλία, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τις κατασκευασμένες ταυτότητες φύλου, όπως αυτές διαμορφώνονται στο πλαίσιο των κοινωνικών δομών και της σχολικής πραγματικότητας.

Επιμέρους έρευνα και ανάλυση των δεδομένων είχε ως στόχο να μελετήσει τις απόψεις των μαθητών και μαθητριών για τη βία και την επιθετικότητα και να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνουν την εικόνα του ανδρισμού και της ανδρικής ταυτότητας σε συνδυασμό με τη βίαιη και επιθετική συμπεριφορά (Δεληγιάννη, Σακκά και Κουρέτα, 1999). Συμμετείχαν σε αυτό το κομμάτι της έρευνας 195 έφηβοι από τα τέσσερα σχολεία(βλ. Πίνακα 3.2). Από αυτούς οι 170 συμπλήρωσαν ένα δομημένο ερωτηματολόγιο και οι υπόλοιποι 25 χωρίστηκαν σε ομάδες εστίασης και πήραν μέρος σε ομαδικές συζητήσεις.

Από την ανάλυση τόσο των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών δεδομένων προέκυψε ότι τα παιδιά του δείγματος σε γενικές γραμμές γνωρίζουν και αναγνωρίζουν την επιθετικότητα και τη βία και μπορούν να καταθέσουν εμπειρίες και βιώματα. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι όρισαν και περιέγραψαν την επιθετική συμπεριφορά. Και τα αγόρια και τα κορίτσια που συμμετείχαν έχουν διαμορφωμένες αντιλήψεις και απόψεις που συνδέουν τη βία και την επιθετικότητα με την ανδρική ταυτότητα εκφράζοντας προφανώς τις κυρίαρχες ιδεολογίες που επικρατούν στο σχολικό και τον ευρύτερο κοινωνικό τους χώρο. Από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων φάνηκε ότι οι έφηβοι δόμησαν μια ηγεμονική αναπαράσταση του ανδρισμού, στην οποία η βία και η επιθετικότητα αποτελούν κυρίαρχα στοιχεία. Κατασκεύασαν με το λόγο τους μια κοινωνική πραγματικότητα, στην οποία οι σχέσεις των φύλων διαμορφώνονται ως σχέσεις εξουσίας και υποταγής και όπου η ανδρική βία εναντίον των γυναικών ερμηνεύεται και νομιμοποιείται. Τα ποσοτικά δεδομένα δείχνουν ότι τα κορίτσια σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι τα αγόρια βιώνουν τη βία και την επιθετικότητα ως έκφραση εξουσίας (Δεληγιάννη, Σακκά και Κουρέτα, 1999).

Την κοινωνική κατασκευή των ταυτοτήτων φύλου διερευνά και η μελέτη των Ηρακλείδου και Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (2001), η οποία προσεγγίζει το 'λόγο' των εφήβων που επιχειρούν να δομήσουν αναπαραστάσεις για τα δύο φύλα ως συντρόφους, στο πλαίσιο ετεροφυλοφιλικών σχέσεων. Στην έρευνα πήραν μέρος 20 αγόρια και κορίτσια Β' και Γ' Λυκείου από δύο σχολεία της Θεσσαλονίκης, τα οποία συμμετείχαν σε ομαδικές συζητήσεις σε αμιγείς ως προς το φύλο ομάδες εστίασης. Οι έφηβοι συζήτησαν θέματα σχετικά με το πώς βλέπουν τα αγόρια και τα κορίτσια της ηλικίας τους όταν 'τα έχουν' με ένα αγόρι ή κορίτσι, τις εμπειρίες τους από τις δικές τους σχέσεις, το πώς φαντάζονται τον/την ιδανικό/ή σύντροφο κλπ. Οι απομαγνητοφωνημένες συζητήσεις προσεγγίστηκαν με τη μέθοδο της ανάλυσης

λόγου , η οποία εστιάστηκε στις εικόνες που δομούν οι συγκεκριμένοι έφηβοι για τα δύο φύλα ως συντρόφους και στους λόγους μέσα από τους οποίους αναδύονται οι εικόνες αυτές. Η ανάλυση αυτή ανέδειξε τέσσερα ζεύγη εικόνων, στο πλαίσιο των οποίων περιγράφονται τα αγόρια και τα κορίτσια ως τα άκρα ενός συνεχούς. Τα ζεύγη αυτά είναι τα εξής:

α) το κορίτσι-‘ειδικός’ σε αντιπαράθεση με το ‘ανώριμο’ αγόρι, β) το ‘πολύπλοκο/ ασταθές’ κορίτσι σε αντιπαράθεση με το ‘σταθερό’ αγόρι, γ) το ‘εξαρτημένο’ κορίτσι σε σχέση με το ‘ανεξάρτητο’ αγόρι και δ) το κορίτσι ‘θύτης’ σε αντιπαράθεση με το αγόρι ‘θύμα’. Στη συζήτηση και ερμηνεία των ‘λόγων’ αυτών των εφήβων, διαπιστώνεται η κοινωνική κατασκευή του κοριτσιού ως ‘ειδικού’ επί των ετεροφυλοφιλικών σχέσεων, και μια πολύ ισχυρή σύλληψη της έφηβης ως ετεροφυλοφιλικού συντρόφου. Ταυτόχρονα, το κορίτσι κατασκευάζεται και ως ασταθές και εξαρτημένο και τοποθετείται σε θέση άμυνας απέναντι στη σεξουαλικότητα των αγοριών, ενώ είναι εμφανής η υπεροχή των αγοριών στον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας. Από την άλλη μεριά, η εικόνα του αγοριού ως συντρόφου εμφανίζεται προβληματική, καθώς το αγόρι, μέσα από την κοινωνικά κατασκευασμένη ταυτότητα του φύλου του, εμφανίζεται ως μη έτοιμο για τη σχέση και ως ξένο προς το ετεροφυλοφιλικό πλαίσιο, το οποίο απαιτεί να αρνηθεί τις στερεοτυπικές πλευρές του ανδρισμού του και να μεταμορφωθεί, αποδεχόμενο ‘γυναικείες’ πρακτικές και συμπεριφορές: ρομαντισμό, τρυφερότητα, πίστη και δόσιμο στη σχέση. Αυτός ο φόβος της ‘αλλοτρίωσης’ εμφανίστηκε ιδιαίτερα έντονος στα αγόρια της έρευνας.

Ποιοτικά δεδομένα από ομάδες εστίασης περιλάμβανε και ακόμη μια επιμέρους έρευνα η οποία θέλησε να μελετήσει απόψεις των εφήβων για την ομοφυλοφιλία και να δείξει ότι αυτές οι απόψεις και οι στάσεις συνδέονται άμεσα με τις κατασκευασμένες ταυτότητες φύλου (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή και Ρεντζή, 2000). Πήραν μέρος 25 έφηβοι σε αμιγείς ως προς το φύλο ομάδες εστίασης, στις οποίες τους ζητήθηκε να εκφράσουν τις απόψεις τους για την ομοφυλοφιλία ως μορφή σεξουαλικής έκφρασης, για τις εμπειρίες με ομοφυλόφιλα άτομα και για τον τρόπο με τον οποίο ο κοινωνικός τους περίγυρος αντιμετωπίζει το θέμα αυτό. Η ανάλυση του λόγου των μαθητών και μαθητριών δείχνει την ύπαρξη τριών ‘λόγων’ για την ομοφυλοφιλία.

- Ο καταδικαστικός-απορριπτικός λόγος. Ένας αριθμός εφήβων και των δύο φύλων καταδικάζει την ομοφυλοφιλία στο σύνολό της. Ο λόγος τους χαρακτηρίζεται από ποικιλία στερεοτύπων και δηλώσεων άρνησης αποδοχής των ομοφυλόφιλων ατόμων στο περιβάλλον τους.
- Ο στερεοτυπικός λόγος. Ο λόγος αυτός γίνεται εμφανής από μια σειρά αρνητικών απόψεων και στάσεων και από τις στερεότυπες αντιλήψεις που τις συνοδεύουν. Οι έφηβοι που χρησιμοποιούν αυτό το λόγο δεν διστάζουν να υποστηρίξουν αρχικά ότι δεν είναι εναντίον των ομοφυλόφιλων ατόμων αλλά δεν θέλουν να συναναστρέφονται μαζί τους.
- Ο λόγος του αυτοκαθορισμού του σεξουαλικού προσανατολισμού. Πολύ λίγοι έφηβοι μιλώντας για την ομοφυλοφιλία μπόρεσαν να δομήσουν ένα λόγο σύμφωνα με τον οποίο δεν

είναι αφύσικο να είναι κανείς ομοφυλόφιλος. Αναγνωρίζουν το δικαίωμα του αυτοκαθαρισμού του σεξουαλικού προτύπου και κατακρίνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό των ομοφυλόφιλων.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες φάνηκαν πιο ανεκτικοί όταν θεωρούσαν ότι η ομοφυλοφιλία είναι βιολογικά καθορισμένη και όχι επιλογή του ίδιου του ατόμου, ενώ διαπιστώθηκε ότι περιπτώσεις ομοφυλοφιλίας στο σχολείο αντιμετωπίζονται εχθρικά. Η έρευνα αυτή αποδεικνύει ότι η ταυτότητα του φύλου ταυτίζεται άρρηκτα με τη σεξουαλική συμπεριφορά. Ο λόγος των εφήβων είναι ένας λόγος ομοφυλοφοβικός που θέτει ετικέτες και περιθωριοποιεί όλους αυτούς που δεν ταυτίζονται με την ηγεμονική αντίληψη για το τι είναι φυσιολογικό και κοινωνικά αποδεκτό.

Έρευνα που εκπονήθηκε από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης χρηματοδοτούμενη από το 1^ο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. και το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας είχε ως κεντρικό στόχο να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο δομούνται οι ταυτότητες φύλου στην εφηβεία στο πλαίσιο της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας και να μελετήσει πως αυτές συνδέονται με τις επιλογές ζωής των νεαρών ατόμων (Δεληγιάννη, Σακκα, Ψάλτη, Φρόση, Αρκουμάνη, Στογιαννίδου, Συγκολλίτου, 2000). Σε ένα πανελλαδικό δείγμα 1110 μαθητών και μαθητριών Γυμνασίου και Λυκείου οι ερευνήτριες χορήγησαν ερωτηματολόγιο το οποίο είχε στόχο να διερευνήσει:

- **Την παρουσία των δύο φύλων στο Σχολείο**, εξετάζοντας τις επιδόσεις των μαθητών(-τριών) τις πεποιθήσεις τους για τα μαθήματα που θεωρούν ανδρικά ή γυναικεία, σχέδια για το ακαδημαϊκό τους μέλλον, τη γνώμη τους για τους στόχους του σχολείου, τις αντιλήψεις τους για τις επιδόσεις και τις ικανότητες των δύο φύλων κλπ.
- **Τις επαγγελματικές προσδοκίες των νεαρών ατόμων**, εξετάζοντας τις πεποιθήσεις τους για την ύπαρξη ή όχι ανδρικών και γυναικείων επαγγελμάτων, το επάγγελμα που επιθυμούν να ασκήσουν στο μέλλον, καθώς και τις επαγγελματικές τους αξίες.
- **Τις απόψεις των εφήβων για την οικογένεια**, επικέντρωση στους ρόλους των φύλων στην οικογένεια και τις πεποιθήσεις τους για τη θέση των ανδρών και των γυναικών μέσα σ' αυτήν, τις προσδοκίες τους για τη δομή και λειτουργία της δικής τους μελλοντικής οικογένειας.
- **Την εμπειρία του εαυτού τους ως αγοριού ή κοριτσιού** εκ μέρους των εφήβων, με έμφαση, ανάμεσα σε άλλα και στον τρόπο με τον οποίο βλέπουν τον εαυτό τους στο μέλλον, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των δύο φύλων, τις καταπιεστικές εμπειρίες που βιώνουν ως αγόρια ή κορίτσια, τις απόψεις τους για την επιτυχία στη ζωή κλπ.

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων αποκάλυψε τη δόμηση δύο ταυτοτήτων φύλου, μια ανδρικής και μιας γυναικείας, που είναι απολύτως διακριτές μεταξύ τους. Παράλληλα διαμορφώθηκε μια εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας καταμερισμένης σε δύο ευδιάκριτες σφαίρες επιρροής: τα νεαρά άτομα του δείγματός φάνηκε ότι δομούν τη δημόσια

σφαίρα του σχολείου, της εργασίας και της δημόσιας ζωής ως ανδρική, και την ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας και της προσωπικής ζωής ως γυναικεία. Στα πλαίσια αυτών των δύο σφαιρών εντοπίστηκαν επιμέρους διχοτομήσεις: στη δημόσια σφαίρα, ένας καταμερισμός των επαγγελμάτων σε ανδρικά και γυναικεία, των επιστημών σε θετικές και θεωρητικές και η σύνδεση αυτών των τελευταίων με το ανδρικό και γυναικείο φύλο αντίστοιχα. Στην ιδιωτική σφαίρα, ένας καταμερισμός των καθηκόντων, ρόλων, τομέων εξουσίας και επιρροής.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι ταυτότητες του φύλου διαμορφώνονται ως εξής:

Η ανδρική ταυτότητα

- Δομείται με βάση χαρακτηριστικά όπως η σωματική δύναμη, η αξία και η προσωπική ελευθερία,
- συνδέεται με τη δημόσια σφαίρα και τις θετικές επιστήμες
- ταυτίζεται με παραδοσιακές αξίες και αντιλήψεις για τον φυλετικό καταμερισμό της εργασίας και τις σχέσεις των φύλων στην οικογένεια και την αγορά εργασίας
- διατηρεί το ρόλο του άνδρα-κουβαλητή στην οικογένεια
- στοχεύει στην οικονομική και την επαγγελματική εξασφάλιση, όσον αφορά τη σύλληψη της έννοιας της επιτυχίας και

Η γυναικεία ταυτότητα

- Δομείται με βάση χαρακτηριστικά όπως η φροντίδα, η επιμέλεια, οι καλές επιδόσεις, η πειθαρχία, η ήπια συμπεριφορά
- συνδέεται με την ιδιωτική σφαίρα και τις θεωρητικές επιστήμες
- ταυτίζεται με ανανεωτικές ιδέες όσον αφορά τις σχέσεις των φύλων στην οικογένεια και τον καταμερισμό της εργασίας, διατηρώντας παράλληλα μια παραδοσιακή αντίληψη για το ρόλο του άνδρα ως κουβαλητή
- διατηρεί το ρόλο της μητέρας- νοικοκυράς στην οικογένεια
- στοχεύει στην προσωπική ολοκλήρωση, όσον αφορά τη σύλληψη της έννοιας της επιτυχίας (Δεληγιάννη, Σακκα, Ψάλτη, Φρόση, Αρκουμάνη, Στογιαννίδου, Συγκολλίτου, 2000).

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τις έρευνες για τη διαμόρφωση των ανδρικών και γυναικείων ταυτοτήτων που παρουσιάστηκαν πιο πάνω, μπορούμε να σταθούμε σε μερικά ενδιαφέροντα σημεία, στα οποία κατέληξαν οι επιμέρους έρευνες:

(α) Ηγεμονικές μορφές του ανδρισμού και της θηλυκότητας και παραδοσιακές αντιλήψεις για το τι συνδέεται με την ανδρική και τι με τη γυναικεία ταυτότητα εξακολουθούν να κυριαρχούν στο ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο και να επηρεάζουν τη διαμόρφωση των ταυτοτήτων φύλου στην εφηβεία.

(β) Παρόλα αυτά, η σχετική έρευνα εντοπίζει τη διείσδυση χειραφετημένων αναπαραστάσεων των ταυτοτήτων φύλου στην εφηβεία. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την ύπαρξη πολλαπλών ανδρικών και γυναικείων ταυτοτήτων, οι οποίες επισκιάζονται, όμως, από τις ηγεμονικές εκφάνσεις του ανδρισμού και της θηλυκότητας που επικρατούν στο σχολικό πλαίσιο.

(γ) Σε όλες τις έρευνες διαπιστώθηκε μεγαλύτερη διεύρυνση των γυναικείων ταυτοτήτων, οι οποίες συνδέονται έτσι με αξίες, συμπεριφορές και ρόλους που αποτελούσαν στοιχεία της ανδρικής ταυτότητας. Αντίθετα, οι ανδρικές ταυτότητες παραμένουν σε μεγάλο βαθμό προσκολλημένες σε παραδοσιακά στοιχεία και χαρακτηριστικά, υπεραμυνόμενες των τυπικών μορφών της ανδρικής κυριαρχίας απέναντι στις αλλαγές που επιδιώκουν οι γυναίκες στην κοινωνική τους θέση και το ρόλο τους.

(δ) Τέλος, επισημάνθηκα σημαντικές διαφορές φύλων που αποτελούν ένα θέμα κεντρικής σημασίας για τη μελέτη των ταυτοτήτων φύλου στην εφηβεία. Τα αγόρια και τα κορίτσια στις περισσότερες έρευνες φαίνεται ότι έχουν διαφορετικές απόψεις, προτεραιότητες, αντιλήψεις, αξίες και επιδιώξεις σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη του Mac an Ghail (1996), ο οποίος υποστήριξε ότι «τα αγόρια και τα κορίτσια μεγαλώνουν... σαν να ανήκουν σε δύο διαφορετικές φυλές...αυτό δεν είναι παράλογο...έχει φροντίσει γι' αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα...»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anyon, J. (1983). "Intersection of gender and class". In S. Walker & L. Barton (eds) *Gender, Class and Education*. London: Falmer
- Arnot, M. (1980)
- Arnot, M. & Weiner, G.(eds) (1987) *Gender and the Politics of Schooling*. London: Falmer
- Connell, R. (1991) *Gender and Power*. Cambridge: Policy Press
- Connell, R. (1995) *Masculinities*. Cambridge: Policy Press
- Deliyanni, K. & Sakka, D (1999).....
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. και Σακκά, Δ. (1998) *Πρόγραμμα 'Αριάδνη': Ανδρικές ταυτότητες στην εφηβεία*. Εθνική Έκθεση. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Σακκά, Δ., και Κουρέτα, Χ. (1999) «Ο άνδρας το έχει μέσα του...»: Μελετώντας τις απόψεις εφήβων για τη βία και την επιθετικότητα. *Επιστημονική Επετηρίδα του τμήματος Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. και Ρεντζή, Σ. (2000) 'Ο Θεός έπλασε τον άνδρα και τη γυναίκα...': απόψεις και στάσεις εφήβων για την ομοφυλοφιλία και την ομοφυλοφοβία. *Πρακτικά 1ης Διεπιστημονικής Συνάντησης για την Ομοφυλοφιλία και την Ομοφυλοφοβία, Θεσσαλονίκη 9 & 10 Οκτωβρίου*
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Σακκά, Δ., Ψάλτη, Α., Φρόση, Λ., Αρκουμάνη, Σ., Στογιαννίδου, Α.,

- και Συγκολλίτου, Ε. (2000) *Ταυτότητες φύλου και επιλογές ζωής. Τελική Έκθεση*, Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκη
- Dillabough, J.-A. (2001) "Gender theory and research in education: modernist traditions and emerging contemporary themes". In B. Francis. & Chr. Skelton.(eds) (2001). *Investigating Gender : Contemporary Perspectives in Education*. Buckingham: Open University Press
- Francis, B. (2000) *Boys, Girls and Achievement*. London: Routledge-Falmer
- Francis, B. & Skelton, Chr.(eds) (2001). *Investigating Gender : Contemporary Perspectives in Education*. Buckingham: Open University Press
- Griffin, C. (1993): *Representation of Youth: the study of youth and adolescence in Britain and America*. Cambridge: Policy Press
- Ηρακλείδου Μ. και Β. Δεληγιάννη-Κουϊμπτζή. (2001). «Αναπαραστάσεις Εφήβων για τα δύο Φύλα ως Συντρόφους στο Πλαίσιο των Εφηβικών Ετεροφυλοφιλικών Σχέσεων». *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Τμήμα Ψυχολογίας*, τόμος 4^{ος} . Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Hearn, J. (1992) *Men in the Public Eye: the construction and deconstruction of public men and public masculinities*. London: Routledge
- Kenway, J. (1996) "Reasserting masculinity in Australian Schools". *Women's Studies International Forum*, 19(4), 447-466
- Lees, S. (1993). *Sugar and Spice*. London: Penguin
- Mac en Ghail, M. (1996) *Understanding masculinities*. Buckingham: Open University Press
- Ramazanoglou, C. (1992) "What can you do with a man? Feminism and critical appraisal of masculinity". *Women's Studies International Forum*, 15(3,) 339-350
- Riddell, S. (1989) "Pupils, resistance and gender codes". *Gender and Education*, 1, 2, 183-96
- Skelton, C. (1996) Learning to be 'tough': the fostering of maleness in one primary school. *Gender and Education*, 8(2) 185-197
- Spender, D. & Sarah, E.(eds) (1980) *Learning to lose: Sexism and Education*. London: The Women's Press
- Walby, S. (1986) Gender, class and stratification: towards a new approach. In R. Crompton and R. Mann (eds) *Gender and Stratification*. Cambridge: Harvard University Press
- Weiner, G. & Arnot, M. (eds) (1987). *Gender under Scrutiny*. London: Falmer
- Wolpe, A.M. (1988) *Within School Walls: The Role of Discipline, Sexuality and the Curriculum*. London: Routledge

